

AZ ÚJ VILÁGNÉZET.

Eddig csak azt tudtuk róla, hogy harc van itt érte körülötünk, harc, nem kézzel vagy karddal, hanem argumentumokkal, gondolatokkal, csapásokkal és békekötésekkel megviva, harc és óriási ellentét dualismus és monismus, anyag és szellem, mechanicus és dynamicus, materialisticus és spiritualis világfelfogás között. A régi világnézet az ő megnemesedett Istenét márványcsarnokokban és gótives templomokban szemlélte. Az új világnézet szerint az Isten fogalma túlnőtt a templomok oszlop- és szoborpompáján mély és új kinyilatkoztatások felé, s teremtényeiben önmagát teremti újra a templomokból, hol akárhányszor csak sírja volt az Istennek, vagy egy rész *az istenek alkonyából* feltámad a lelkeknek, mint lélek. A régi világnézet mellett lehet valaki burzsoá és az ellenkezője, az Isten mellett lehet imádni az örökkévaló Semmit, az Erőt, a Mammont vagy a Belliált, — a tudomány vívmányai bátran szolgálhattak a civilizatio elpusztítására, a béke napja nyugodtan elrejtőzhetett a sötét harcias kor füstfellegei mögé, — a nyáj-nép pedig egész nyugodtan kövértette a csatamezőket, — a cselédlelkek lelki formáival minden egybefér. Az új világnézet szerint az ember élete nem lehet álmainak kárhozata, a kor egész berendezése részét teszi a mi életünknek, amilyen az egyik, csak olyan a másik, ha materialista vagy, lelked forrásait száritod ki, ha pessimista, önnöngyengeséged az. benned az ellentét, benned a zűrzavar, te vagy a mindenség szemefénye, te vagy söpredéke. A régi világnézet szerint: a mindenség szigorú szükségyszerűségek, örök természettörvények uralma alatt áll, melyek az emberre épen úgy érvényesek, mint az összes jelenségekre, az ember nem kivétel a természetben, jól teszi, ha a fejlődés törvényeit fölismeri, magát ahoz alkalmazza, még a háború is biológiai tünetény, melyben a korhadó tönkre megy. Az új világnézet föllázadt e modern fatalismus ellen, így szólt: a fejlődéshez elsőso ban emberek kellene, más, jobb, emberebb emberek. A szellem a fontos. Nyissák meg lelkünket az emberiség régi ideáljainak, a humanismus, szabadság, méltányosság eszméinek, zárják ki egyéni életükből az erőszak, a kiváltságok, a türelmetenség szellemét és megtalálták az utat, mely az igazságé, mely elvezet a békés és erős, a szellemünket szabadjára eresztő élethez!...

Mi idkét világfelfogás al úgy vagyunk, mint egy Brahman volt a Gangessel. „Ez a szegény vezeklő elindul bűnbánatot tartani a szent folyó partjára, hogy életének hátralevő részét a szent hullámú folyóban töltsse el. Előtalál egy patakot, azt hiva, hogy a Gangesnél van, ott vezeklik sok ideig. Akkor felvilágosítják, nem

a Ganges az. Tovább megy, előtalál egy folyót, melyről újra azt hiszi, hogy a Ganges folyó, partjain évekig vezekli bűneit. Erről is megüdja a valódi, újra utnak indul, de a sok önsanyargatás összetörte testét, kimerítette erejét. Alig vonszolja föl testét a közeli hegyre és íme ott hőmpölyög az örökké keresett szent folyó, melynek habjai után egy egész életen át esengett, és meghal, miután látták szemei a Ganges partjait." (F. W. Bain).

Az ember is csak annyira volt benne az ő világában, mint a vezeklő a Ganges habjaiban. Ezt a világot úgy nézte, mint az ő saját maga világát, melynek habjain gyógyerő, tisztulás van, úgy tekintette, mint ami az Élet, egy új élet, egy *vita nuova* elemeit rejtí magában, s e „tévedéses optika“ az élet nagy zuhanásait távolivá, kicsinnyé, mosolyogtatóvá tette. Az egész tovaazjoló világ: égitestek föld, emberek, sorsok, bűnök, szenvedélyek, az egész nagy feketén vagy vérveresen összegabalyodó mindenség nagyon messzi, derős távolságban volt tőle, és a „*túlsokeletű*“ ember azt hitte, hogy tombol az életben, hogy ő akar és cselekszik. Büszke mámorral nézte, hogy az ő élete mind különösebb, szabályokba *nem foglalható* jelenségekben viharzik tova, a valóság pedig az volt, hogy minden igazság *multtá* siklott kezében, mint az összemarkolt patakviz . . .

Csak a harcok végén, a lábaink alá ásott tragédiák felé zuhanásban sikerül az életnek új megmarkolása. Ekkor a szó így alakult: „új eget és új földet akarok teremteni“. Abban a környezetben, hol a népmilliók csaták csatáját vívják s ahogyan vívják, a dolgok és valóságok egészen új ábrázatot vettek fel. A vértanú halál fekete koromfénye ráesik az ordító tömegek egyetlen borzalmas, véres cafatú testté kavarodó művére és a *szürke* napok világtörténeté csinalódnak. A megvert emberiség „*szeme megnyeri azt az alakot, melynél fogva lát.*“ A megszenvedett faj és idő mély szenvedésekben, megdöbbenően új igékkel tépődik elő. Az emberi őstermészet alapeleme, „*a kinnal, örömmel, halálvágygyal és életősztonnel teljes, mindeneiket egybetogtató akarát*“ előőr, ön-maga megváltására, fékezésére, megnyugtatására. „*A padra tett kezű „embernek*“ egyszerre mondanivalója lett a dolgokról s akit az Élet összeroncsolt, az egész lelki életével az *universumban* keres gyógyulást, hol új ideák beidegzésével olyan tényezők gazdagítják világnézetét, hogy képessé lesz megtagadni a dolgok régi rendjét s felszabadul a mult egyes kényszerképzetéből. A nagy *összeomlás* után a szív az agyvelő *tovább terem* és világnézete kezd újjalakulni. Ma ezt még csak úgy látjuk, mintha felhők repedésén keresztül néznők. Mert az új világnézet még csak most alakul, kerekedik. sűrűsödik, gyűrűket választ le, mint egy születő csillag. Ki sejtethné, mi minden kering majd még egykoron körülötte s mi lesz az ő központi magja? Ki tudja, hogy a jelenségek, miket betegséggel, sárral, giz gazzal együtt lök az élet a nagy tisztulások felé, mikor lesznek hú kifejezői az életfrenézis azon mélységeinek, amit „a lelkes sár összemuzsikál“ a világból? Én csak azt tudom, nincs annál szebb, mikor e történések világában elkezdődik valami, nincs annál meghatóbb, mikor a nagy elbá-

gyadásokban élő vagy beteges érzékenységben égő ember lelkén át újra megéli a valóságot, az *érett-* vagy a *gondolt* világot, . . . amikor az ember magára tudja élni, érteni, vagy sajnálni az *áramló végtelenséget*, mi nek Emberiség a neve . . . Ez az emberen át folytatódó világ, ez a *világnézetbe asszimilálódás*: mindenért kárpótol . . .

Mi tehát voltaképen a világnézet?

Világnézet, ez a legnagyobb értéke az emberiségnek. Ezzel végkép elszakad az ember az állattól. Ez az ember nagykorusági nyilatkozata. Ezzel foglalja el viláгурalmát. Ezzel kezdődik az emberiség történelme. Ez az az erő, mellyel az életbe alakítóan avatkozunk bele. Ez az a látás, ahogyan az ember a világ fejlődését s a maga egyéni szerepét elképzeli. Ez az az életcél, mellyel belearányozza a világ mozgalmaiba az ő szellemi tudatát. Az a magüknról való öntudat a világnézet, mely a korokat egymástól megkülömbözteti. Az a történelmi erő, mely néha lángviharral, vész és kínok között, máskor csendes fejlődéssel tudja kibontakoztatni önmagát. Megérteni a dolgok mozgató erejét, a szellemet, a dolgok nagy összefüggését, élnivalóbb szabadságait, mely a történelem legragyogóbb pillanatait betölti: ez a világnézet. *Eötvös J.* mondja: „*Ami jelenleg az emberi társadalomban történik, hasonlít azon nagy átalakuláshoz, mellyel jelen világrendszerünk kezdődött. Az anyag egyes részeinek tömörülése egy pont körül, új központok és külön rotatio kezdete.*“ A rotatio, a testnek a saját tengelye körül a demokratia légkörében való forgása, a rotatióban az élő anyagnak, mintegy *látószemes kerékké* való alakulása, a forgókerék, melynek vannak meglátásai és életirányosodásai: ez a világnézet. A világnézet nem filozófia, hanem értékelés, „keserüségmentő keserűség imád., búfelejtető bú nem feledés.“ Nem theoria, vagy constructió, nem politika, vagy anyagi hatalom, hanem ujjaszületés benn és megakaszthatatlan idealizálás künn. A világnézet valami hatalmas imperatívus, mely minden történést meghatároz, minden történést egyesít, minden esetlegest letisztogat, minden lényegest ugyanazon célra visszavezet. Az ember, ki egy megfelelő világnézethez eljutott, egy gondolatéptményben van, melyben meghúzódhatik. Egy szellemi menházban van, mely a dolgok viharos zürzavarában új akarásba helyezi az embert az ő világában, mely megszünteti a távolságot ember és világ között. Zola regényében, a „*Patkányfogó*“ -ban van egy gyönyörű leírás arról, hogy az alkohol áldozata az örültek házában mini jár boszorkánytáncot, mint gyötirik a rémlátások, mint tölti be száját a beszédvágy rémes szavakkal, mint járja át testét a remegés, mint fuvódik fel hasfala s hajaszála mint bolongat. Amint a halál reányomja kinyának bélyegét a húsrá, és az táncolni kezd, a csontra, és az elfolyik, mint a folyó a bőr alatt, a csontvelőre, és sikongat kinyában: mindez nem egyéb, mint az alkohol iszonyú vakondmunkája. Nos, így volt nemrég az egész Európa. Megindult egy világörténelmi folyamat, mely egyre több és egyre súlyosabb probléma sziklát mosott ki az iszapos mélységből, — megnyílt a damaszkusí út, mely a dolgok új rendjére intett, — kilobbant az

a tűz, mely gyújt, perzsel, éget és rombol, de csak azért, hogy az üszkös romok fölé egy új és szebb világ épülhessen, és akkor a világnak amint jönnek gondolatai, miket senki sem ért, miknek eredetét senki sem sejtí, — mik nincsenek összefüggésben a háborús eseményekkel, — amint előállottak sejtelmünk s halálosan belekapcsolódtak a tömegek megromcsolt ideghálózatába; amint remegett, vagy új jelszókat szegezett az összecsapó táborok zászlóira; amint áldozott a vérivó szörnyetegnek, vagy téglát hordott a béke templomához; amint imádkozott, vagy káromkodott; amint szólt, érzett, üvöltött, gyűlölt, szennyezett, vagy cselekedett: az mind az ő világnézete volt fejlettebb vagy fejletlenebb formában. Vagyis az új világnézet útban volt arrafelé, hogy egyszer már mindenkié lehessen, . . . hogy a mi világtörténésünk amint belekerül, megdicsőült arccal támadjon föl . . .

Ámde a romoknak megvannak a maguk *kísértetei*, a világ enged nekik, mint Hamlet a szellem hívásának, mely tragikus szemlélet magaslatára vezet bennünket, hol a modern gondolkozó mindig teljesületeen vágyaktól sorvad el, vagy *Schopenhaueri pózba* vágódik s nem tudja többé semmi kiemelni abból az elkeseredésből, mellyel a lét értelmetlensége eltölti. *A pessimismus mint világnézet, a Rossz, mint világnézet*, mint „saeculum obscurum“ tör elő a tenger dörgő vizein mindarra, ami nem tagadása a világnak. Két alakot ölt magára. Az első egy kettős dologból, a régi ker. világszemléletből indul ki, egy világból és egy földöntúli istenországból. A föld vezeklés, bűnhődés. Isten az üdvözülés. Merüljön el benne a kínok tengere. De a sebekkel telerakott ember tudja, hogy neki a „szépen beszélés“ mitsem használ a lét szörnyű szenvedései közt, és a „szerető atya“ képével nem lehet elborítani a véres és kisebesedett arcát a világnak. A világ látja: *a vallások árja lepad és mocsarakat, töcsákat hogy hátra; a nemzetek a legellenségesebben szétszakadnak és marcangolni szeretnék egymást. A tudományok szertelenül művelve. szétforgácsolódnak és minae szilárd hitet feloldanak; a művelt osztályokat és államokat nagyszabásúan könnyelmű pénzgazdaság ragadja magával.* Láija mindezt . . . és győz a pessimismus. De ez csak egyik győzelme. Az igazi fényes győzelem csak a tudományos monisticus felfogással szemben érvényesül. Eszerint csak a világ az egyetlen tényező. Semmi sincs rajta kívül. Hogy céljait elérje átgázol rángatózó, elkínzott testek, agyonzúzott telemek, elperzsel, megfagyott planétákon keresztül. Chaosz, vérgőz, sebek, az mindegy neki, *egy szülés az, pokoli kínokkal. Egy holt-szülés.* „Egy álló évszázad óta csupa, a dolgokat alapjukban megrengető rázkódásokra vagyunk elkészülve.“ És tulajdonképen miért? Egy semmiért, hisz elvégre elmúlik a világ, mert nem érdemli, hogy ily *veszedelmesen és szegényesen* fennmaradjon.

Ha világnézetünk, világfelfogásunk együtt tart e két pessimismus valamelyikével, úgy nincs, hogy miért forrjon tovább az emberiség boszorkányútja, mert ami belőle mint vihar szágúld tova, az nem a komoly lét problémája, hanem az agyvelők göze, az nem benső tisztútása a ránk nyomasztólag ható műnek, hanem

gyarló kísértetjárása az értelmetlen világnak, mitől az emberi természetek „először meggörnyednek, azután búskomorakká, utóbb betegekké válnak, végül meghalnak.“ Mert egy rejtélyekkel tele világban még lehet túrhatóan élni, míg egy pessimistikusan felfogott világban az már teljes lehetetlenség.

De hol a mentő eszme? mely nekem az élethez és cselekvéshez erőt szolgáltat? melyre támaszkodva nem érzem magamat árvaúl, elhagyottnak az emberiség keblében? Elég-e az nekem; ha a múltat odatesszük lépcsőnek a jövő lába alá? előlegnek nézzük a jövődre? Hiszen a múlt, ha csupa véres tett, akkor ezért a jövőnek is meg kell szenvednie. Elég-e az nekem, hogy a folytonos visszatérés folytán majd ide mint kerék visszafordulnak még: *Beethoven symfoniái, Goethe Faustja, Jézus örökszép parabolái*? S így minden, ami nagy, magasztos, minden, ami balsam az emberiség sebeire, már mint csira jelen van az én rongyaím alatt is, mert minden jövő kiformázott eszme alakjában előre ott van a jelenben . . .

Siralmas világnézet!! Mert semmilyen még oly magasra vivő út sem enyhítheti a múltnak kimondhatatlan igazságtalanságát. Ne is akarjon nekem egy kevés optimizmusért *visszafelé haladó megváltásról*, kerékelméletről beszélni senki, mert amíg a lelki végösszefoglalódások meg nem történtek, nem lehet megmagyarázni se az együttes cselekedeteket, se a népszellemet. Az élet más. Itt nem segít ideológia, mely a *Lét roppant képirása fölött lebeg*. Cérnafogalmak hálóját is hasztalan teregeted, *embereket fogsz halásznál*, de munkád hasztalanul elsiklik a létesülés panorámája mellett. Egy tönkretett világot foszlányaiból hasztalan tákolsz együvé, nem lesz az sohase kultúra, se civilizáció. Az élet fel fogása nem összerakós játék. Az élet birodalma nem áll vagy bukik azzal, ha áll vagy bukik a XX. század gondolkozása *az idők egymásutánjával vagy az erők egymásmellettségével* szemben, mert gondolatok lesznek és gondolatok vesznek, de ugyanakkor az ember legbensőbb valója tán világlejldést old s a tejtúak nagyszerűségét viszi be a chaoszba, . . . „a jövő világmenet minden áonjába“ . . . Teletömhitem én fejemet a jövő felé bármily ideálokkal, odaállíthatom a múltat sok-sok merev hatalmával, lim-lommal, vérző szívvel, de kutató vágyakkal e szépség, az élet egyetemes végső valóságának zászlója alá és nem tudunk egy ideált teremteni. Lehet az az ideál a jövőnek, lehet az a múltnak képe, lehet *ó-testamentuma* egy hosszú ígéretnek, lehet *új-testamentuma* egy nagyszerű betelésnek, — minden lépésünknek *belülről* kell kiindulnia.

Az első teendő, hogy a lelke' fokozatosan *kiszélesítsük*, hogy lényegbeliekké legyünk az ember legbensőbb valóságával, hogy Raffaella ne csak lássuk a művészeti eseményt, hanem részben magunk is azzá legyünk, hogy érezzük a világ nagy örökkévaló érzéseivel, hogy „*szeressük széjjel azokat a korlátokat, melyek elválasztják az élet különféle formáit egymástól*,” hogy megtaláljuk az élet mély kútjában rejlő szeretetet. Ha elvégtelenül belső világom s átárasztatni tudom belső valómba a millió ízü

emberiséget, úgy az egyénekebe és dolgokba szakgatott élet egységbe fog újra visszatérni. „Ha a világot, mint képzeleim rendjét nézem: a tünemények szükségszerű kapcsolata, a gyűlölet és szeretet nélkül való universum nagyszerű tovahömpölygése elfelejteti velem kis éneket, mely érzésekkel kapaszkodik a tovasikló tüneményekbe. A látvány nagyszerűsége megvigasztal. Ha érzésemmel élem magam a mindennapi tüneményekbe: teljes énemmel játszom a szeretet, gyűlölet, önzés, odaadás játékát. Életem intenzitása az érzésben elfelejteti velem a játék kisszerűségét és mű'andóságát.“

A második teendő, hogy létünknek ez a silány felfogása felfrissüljön: a látás, hogy az ember a világból mind többet és tartalmasabbat nézzen ki magának, mind többet hámozzon ki az ismeretlenség homályából . . .

A régi görög kinézte magának a világból a szép, a testileg-lelkileg harmonicus embert és a görög művészet megalkotta. A középkor kinézte magának a világból az át-zellemült, lelkileg szent, tesileg agyonnyomorított embert és a gondokozás megcsinálta. Az egyik csak az anyagot, a másik csak a lelket akarja, mert ezt parancsolja a benső alkotó: a világnézet. A mi világunkban a múlt század második fele óta a *positív tudományok* és a pszichológia új mythoszok suggesiójával gazdagodtak az emberbe, új, mérhetetlen igézetek tüzes szele fújt az emberek felé s a világ értelme folytonos tudottá levés, *az ember és világegyetem egysége*, az emberebb ember lett. A három emberkép után, a *Rousseau*, a *Goethe* és a *Schopenhauer embere* nyomán, amelyek látványából az emberek soká merítették ösztönzésüket az élet magasztosítására, jött a felsőbbrendű ember, mint negyedik individualis áram, mint logikus *történelmi etape*; de mi túlfáradtan valósítjuk meg annak lényegét. Nem lehet. Ez az ideál új perspektívákat nyitott az ember lelkébe, meg kell alkotni a prespektívák összetételeit a szemlélés benső erej: által, meg kell alkotni a hozzávaló világnézetet.

A harmadik teendő az, mit Schopenhauer így fejez ki: „A boldog élet lehetetlen; — a legmagasabb, amit az ember elérhet, a *heroicus élet*. Ilyent él az, ki egy vagy más módon és ügyben azért, ami az összeségnek valamiképp üdvére válik, tulságos nehézségekkel harcol“. Vagy a Giordani Bruno szavával élve: „a heroicus szellem inkább elbukik s belepusztul, magasztos vállalkozásába, mely szellemének méltóságát mutatja, mintsem hogy kevésbé nemes és alantas dolgokban tökéletességre jusson. „A heroicus eszmény megvalósulása egy újfajta vallásosság.“ Nos, aki bele akar tehát tartozni a létesülé: történetébe, annak meg kell értenie a nagy feladatot. A dolgok menetében két nagy szilárd bekezdés van. Az egyik a *socialisban*, a másik az *individualisban* keresendő. Az első mintegy nagy folyamhálózat a másik, mintegy utkos forrás valahol messze a kulturerdőben, úgy jelenik meg. Eddig csak egyetlen tudományos reális egység volt: a *szocialis egység*.

Az ember mint egyén nem létezett. Ma, mint pezsgő folyadékra a súlyos tömeg, úgy nehezedik a dolgok általános képe az egyén

mélyebb érzéseire. Vedd csak vedd el a tömegnyomás egyrészt a nemes én-ről, rögtön fölbuggyan hirtelen szökéssel a folyadék, az anyag szellemmé lesz, az ideál felé való vonzódás teher szabadultán kitör és tüstént elfoglalja az egész színt. Valami gyönyörű heroismus van e jelenségben. Megtaní, arra, hogy ha a *természet* embere fölszabadulhat, akkor a nyomástól menten rögtön *mélyebb ember*, a *Prometheus* embere tör fölfele egész a *Krisztus* emberig. Hagyjátok azért, hogy én az individualis források fölé egy kis védő tetőt állítsak. A természet egyedül az *Emberre* törekszik, a szocialis küzdelem az egyént bármely formában elhibázoitnak tekinti. Álljon elő az élet heroismusa, melynek akarata — szüntelen bajlódás, munka, vagy leoldósás, de amely megcsonkítások után is így beszél: láok magam felett valami emberibbet, segítsetek, hogy elérhessem, amiért én is mindenkinek segíteni akarok, akiknek hasonló a szenvedése . . .

Halálos ellensége vagyok minden kiéleződésnek, minden oktalan gyűlöletnek, mikor az ember a béke után vágyik, vagy a tények beveződésére törekszik. De az én békeszeretetem nem terjed odaig, hogy a *küzdő közösségben* is ne lássa lelkem azt a hevülő *emberegységet*, mely nem mutatja a közepszer mértékét semmiben, ellenben kitágítja énjét a mérhetetlen világegyetemmé és ott felfedezi: a dolgok Egységét önnönmagukkal: az *Istent*. Az én ideálom nem lehet a kimerült kor *életfáradtsága*, nem lehet belenyugvás a köznapi élet sorzába. Az én emberideálom azt mondja: „*nem válthattam meg a világot szenvedéseimmel*“, de fenntartom egy magasabbrendű emberiség reményét a jövőre. „Látom az ember multja mint nyúlik fel jelenébe, jelene jövőjétől terhes, de ugyanakkor jelene új, ászületik multjában, jövője újjá fog születni jelenében“ (Bergson). Minden világnézettől tiszteletet követelek a végtelen tere iránt a titkizatoságnak, hol minden porszem esésében új világfejlődésnek hulláma zúg melletted el. „Csodás létünk — mondja Nietzsche — ebben a *jelenben* az, ami izmosítja bátorságunkat, hogy a magunk törvénye és mértéke szerint élünk; az a megmagyarázhatlan titok, miért élünk épen ma, holott végtelen időnk volt mákor is keletkezni, hogy csupán az arasznyi Ma a mienk s ebben kell megmutatnunk, miért és mi végre keletkeztünk épen most“. Sőt én tovább megyek és azt mondom: „*Örökös jelen van a dolgokban*“. Minden ami lett, mint évgyűrű veszi körül saját lételét azért, hogy mint lépcsőkön te magad magadhoz fölhághass! S ne légy, mint a nagy amerikai író Emerson mondja: „*önnönmagadnak foglyá*“.

BÖLÖNI VILMOS.

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS KORLÁTAI*.)

Felolvasásom tárgyát az erkölcsi nevelés köréből vettem. Hogyan? — kérdik m. t. hallgatóim, megint az erkölcsi nevelésről, hiszen a vasárnapi előadások rendjén egy tartalmas felolvasásban volt már szó e kérdésről. Nem elég egy süteiből egy lepény? Ez igaz, de méltóztassanak megengedni, hogy újból elővegyem, mert az erkölcsi nevelés kérdése minden nevelésnek centrális problémája s mindig új, mert természete szerint majdnem megfejtethetetlen. Ezért sohasem felesleges arról elmélkedni s arra fogok törekedni, hogy már a multkor hallott fejtegetések ismétlésével ne untassam m. t. hallgatóimat.

Bizonyára sokan fognak emlékezni azokra a mélyen szántó fejtegetésekre, melyekkel kolozsvári gondolkozók a háboru iszonyatos pusztításaira megrémült és meglapult lelkeket azzal a gondolattal igyekeztek felemelni és megerősíteni, hogy a vészes katalizmát az isteni gondviselés a bűnös lelkek, a bűnbe merült emberiség nevelésére pedagogiai eszközként bocsátotta a világra. S mintha ekkor kissé magához is tért volna az ember! Mint a megriadt juhnyáj, közelebb húzódott egymáshoz. A vihar elvonult, a megrémült lelkek felszabadultak. És ma vajjon mondhatjuk-e, hogy a lelkek jobbak lettek, hogy az emberek me'egen érző és jóakaratu lélekkel közelednek egymáshoz, hogy a közélet levegője megtisztult? Merne-e valaki közlünk erre igennel felelni.

Ha a műveltség tör énetét elmélyedő lélekkel figyeljük, megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy az értelmi, gazdasági, ipari, kereskedelmi kultura terén mérhetetlen nagy és soha nem á' modott fejlődésen ment keresztül az emberiség és a további fejlődésnek még majdnem beláthatatlan távlatai meredeznek elénk. De vajjon mondhatnók-e teljes meggyőződéssel, hogy pl. Hammurabi vagy Sokrates korának embereihez képest a mai emb. r jobb, erkölcsösebb?

Van tehát okunk elég arra, hogy újra meg újra elővegyük az erkölcsi nevelés kérdését s igyekezzünk feltárni azokat az okokat, amelyek e vigasztalan eredménytelenséget előidéznek.

*) Felolvasatott a Dávid Ferenc Egyesület febr. 12-én tartott ülésén.